

ведамленне летапісу 1159 пра размяшчэнне дружныны кн. Расціслава ў Бельчыцы, якое і стала асновай для лакалізацыі княжацкай рэзідэнцыі 12 ст., падкрэслівае значнасць фартыфікацыйнай функцыі Бельчыцкага Барысаглебскага манастыра, што знаходзіўся ў зручным месцы на шляху ў Мінск.

Полацкі Спаса-Ефрасіннеўскі (Спаса-Праабражэнскі) манастыр. Размешчаны за 2,5 км на Пн ад *Полацкага Верхняга замка* ў мясцовасці, якая звалася Сяльцо і належала полацкаму епіскапу. Сёння раён вул. Ефрасінні Полацкай на правым беразе Палаты. У 1-й пал. 12 ст. па просьбе Ефрасінні быў закладзены жаночы манастыр, дзе яна стала ігуменняй. На тэр. манастыра ў 12 ст. існавалі 2 храмы, у т.л. Полацкая Спаса-Праабражэнская царква. Другі храм (умоўная назва – Царква-пахавальня* полацкіх епіскапаў) знаходзіўся на ПдУ ад Спаскай царквы. Часткова захаваліся падмуркі і сцены. Гэта быў 3-нефавы, 4-слупавы, 1-апсідны (2 бакавыя апсіды схаваны ва ўсх. сцяне) крыжова-купальны храм. Памеры 14,85×17,2 м (даўжыня без апсіды, якая была знішчана ў 19 ст. манахамі пад час капання сховішча для гародніны). З трох бакоў да храма прымыкалі прытворы-галерэі (шыр. 4,1 м), дзе размяшчаліся выкладзеныя з цэглы пахавальні і меліся самастойныя невялікія капліцы-апсіды. Дзевіца на хоры была зроблена ўнутры зах. храмавай сцяны, аналагічна Спаскай царкве. Партал аздабляла паўкалонка, фасады – лапаткі ступеньчатага профілю, інтэр’ер храма – фрэскавы роспіс, мазаіка і маёлікавая падлога. Сцены храма складзены з цэглы-плінфы ў тэхніцы муроўкі са «схаваным радам». У цагляных камерах знойдзены рэшткі мужчынскіх пахаванняў. Храм загінуў у пажары, аб чым сведчыць наяўнасць плаўленага свінца дахавага пакрыцця ў пахавальных крыптах. Даследаваны ў 1947, 1961–62, 1964 археал. экспедыцыяй Ленінградскага ун-та (кіраўнік М.К.Каргер). З’яўляецца ўзорам *Полацкай архітэктурнай школы*. Матэрыялы раскопак захоўваюцца ў Ін-це матэрыяльнай культуры Расійскай АН (г. Санкт-Пецярбург). Тэр. манастыра даследавалася ў 1986, 1992 С.В.Тарасавым. Культ. пласт 1,5 м, моцна пашкоджаны перакопамі і перапланіроўкамі. Знойдзены посуд і бытавыя рэчы 12 ст., амфары, свінцовая віслая пячатка 12 ст. з выявай Спаса і надпісам «госпадзі памазі рабе...». Матэрыялы раскопак захоўваюцца ў Нац. Полацкім гісторыка-культ. музеі-запаведніку.

Манастыр Іаана Прадцечы. На Востраўскім пасадзе, на левым беразе р. Зах. Дзвіна насупраць Верхняга замка. Упершыню згадваецца ў скандынаўскай сазе пра Торвальда Вандроўніка. У айчынных пісьмовых крыніцах, граматах вядомы з 14 ст. Рэшткаў мураваных пабудоў не выяўлена. Тэр. манастыра даследавалі ў 1959

ПОЛАЦКІЯ МАНАСТЫРЫ, помнікі археалогіі і архітэктурны ў г. Полацк.

Барысаглебскі (Бельчыцкі) манастыр быў размешчаны на левым беразе Зах. Дзвіны пры вусці р. Бельчыца. Засн. ў 12 ст. На яго тэр. знаходзіліся 4 царквы 12 ст.: Вялікі сабор, Пятніцкая і Барысаглебскія царквы, храм-трыконх. Культ. пласт даследаваны ў 2003 і 2007 пад час археал. нагляду за пракладаннем траншэй. У 2003 траншэя цеплатрасы шыр. 1,5 м на глыб. 1–1,5 м перасякала былую манастырскую тэр. з ПдУ на ПнЗ. Траса закранула рэшткі Барысаглебскай царквы. Высветлена, што ў 18 ст. царкву значна перабудавалі, з У была зроблена прамавугольная апсіда з брускавай буйнафармацыйнай цэглы. Зах. частка храма знішчана пры ўзвядзенні жыллага дома ў 1960-я г. У 2007 на адлегласці каля 35–100 м на З ад траншэі 2003 была паралельна пракладзена другая траншэя. Культ. пласт каля 1 м, які яна закранала, утварыўся ў 14–19 ст. Асн. культ. напластаванні датуюцца 15–16 ст. У гэтым пласце знойдзены адзінкавыя фр-ты керамікі і плінфа 12 ст. Папулярная ў гістарыяграфіі думка пра размяшчэнне княжацкай рэзідэнцыі і княжацкага двара з 12 ст. па-за межамі горада не атрымала археал. пацвярджэння. Слядоў крапасных сценаў не выяўлена. Культ. пласт 12–14 ст. адсутнічае. Стратыграфія культ. напластаванняў адрозніваецца ад вядомай княжацкай рэзідэнцыі на *Полацкім гарадзішчы*. Па-

Л.Д.Побаль, у 1987 С.В.Тарасаў. Культ. пласт у зах. частцы пасада да 0,5 м, ва ўсх. 1–1,5 м. Значна пашкоджаны пахаваннямі больш позняга часу. Знойдзены фр-ты плінфы і посуду 11–13 ст., керамічны матэрыял 14–17 ст.

Літ.: Дук Д. Величие и безвестие: храмы Бельчицкого Борисоглебского монастыря в Полоцке // Родина. 2008. № 8; Яго ж. От вассалитета до равноправия: социальные элиты Новгорода и Полоцка в IX–XIII вв. // Там жа. 2009. № 9; Яго ж. К итогам археологического надзора за строительными работами на территории Бельчицкого Борисоглебского монастыря в городе Полоцке в 2003 г. // Труды Государственного Эрмитажа. Санкт-Петербург, 2009; [Т.] 46. Архитектура и археология Древней Руси: материалы науч. конф., посвящ. 100-летию со дня рождения М.К.Каргера (1903–1976).

Дз. У. Дук, С. В. Тарасаў, Г. В. Штыхаў.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова